

AVRUPA’NIN BELLEĞİNDE “TÜRK ALGISI”¹
THE PERCEPTION OF TURKS IN EUROPE’S COLLECTIVE MEMORY
Ahmet Şahinöz²

ABSTRACT

The European Union (EU) was established by six countries under the 1957 Treaty of Rome, and the number of member states has reached twenty-seven today. Although the membership process for countries that joined the EU later involves an average preparation period of 8–10 years, Türkiye, which began its membership process under the 1963 Ankara Agreement, remains stuck in a negotiation phase where no progress has been made. The uncertainty surrounding the membership process has led intellectuals, particularly academics interested in the subject, to focus on the factors delaying Türkiye’s EU membership. Leaving aside the obligations Türkiye must fulfil for EU membership, the fact that a ship sailing at sea for sixty years still faces uncertainty about when it will dock implies that there is a problem at the port. The problem at the port lies in the ‘areas of resistance’ to Türkiye’s EU membership that has emerged in Europe. The main source fuelling these areas of resistance is the ‘perception of Turks’ that has become embedded in Europe’s collective memory over a long history.

Keywords: Perception of Turks, Ottoman, European, Collective memory, Admiration-hatred, Prejudice.

ÖZET

Avrupa Birliği (AB) 1957 Roma Antlaşması ile altı ülke tarafından kurulmuş ve bugün üye sayısı yirmi yediye ulaşmıştır. AB’ye üye sonradan katılan ülkelerin üyeliği ortalama 8-10 yıllık bir hazırlık döneminden sonra gerçekleşirken, 1963 Ankara Anlaşması ile üyelik sürecini başlatan Türkiye henüz, bir türlü ilerlemeyen müzakere aşamasında bulunmaktadır. Üyelik sürecinin sürüncemede kalması, konuya ilgi duyan akademisyenler başta olmak üzere aydınları Türkiye’nin AB’ye üyeliğini geciktiren unsurlar üzerine eğilmeye yöneltmiştir. AB üyeliği için Türkiye’nin yerine getirmesi gereken yükümlülükler bir yana, altmış yıldır yol alan tam üyelik gemisinin limana ne zaman yanaşacağı belirsizliğini hala koruyorsa, limanda bir sorun var demektir. Limandaki sorun, Türkiye’nin AB üyeliğine karşı Avrupa’da oluşmuş bulunan “direnc alanlarıdır”. Direnc alanlarını besleyen temel kaynak ise, uzun bir tarihi geçmişin Avrupa belleğine yerleştirdiği “Türk algısıdır”.

Anahtar Kelimeler: Türk algısı, Osmanlı, Avrupalı, Ortak bellek, Hayranlık-nefret, Ön yargı.

1. GİRİŞ

Değişen ekonomik, sosyal ve siyasi konjonktürün insan düşüncesini ve “öteki”ne ilişkin değer yargılarını, kısaca algısını bir anda değiştirmese de zaman içerisinde ciddi olarak etkilediği muhakkaktır. Bu bağlamda Avrupa belleğinde yer etmiş Türk algısı, siyasi iniş-çıkışlara bağlı olarak; “cesur”-“hoş görülü” gibi olumlu ya da “barbar”-“acımasız” gibi olumsuz yönde dönemsel imge değişiklikleri gösterebilmekte, bazen de her ikisini birden bünyesinde barındırmaktadır. Nitekim Fransız tarihçi L. Febvre (1922)’e göre: “Türkler gözü pek, en atılgan, hem de en uyusuk adamlardır.” Doğrusu Avrupa’da asırlar süren bir zaman diliminde birbirleriyle çelişen duyguların ve imgelerin üst üste yığılması ile inşa edilmiş bir Türk algısı, “hayranlık” ile “nefreti”, “öykünme” ile

¹ Bu makale kısmen, 15-17 Ağustos 2025 tarihinde, “The ‘Perception of Turks’ in European Public Opinion” başlıklı altında, ICSAS 5. Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresinde sunulmuştur

² Prof. Dr. Başkent Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, sahinoza@gmail.com

“tiksinmeyi” ve “korku” ile “küçümsemeyi” aynı anda barındırması şaşırtıcı değildir. Avrupa kamuoyunda ve yazınında; felsefe, tarih, coğrafya ve edebiyat kitaplarında, seyahatname ve gazete-dergi sayfalarında bazen somut olgulardan hareketle gerçekçi ve bazen de ortak bellekte tortulaşmış tarihi hikayelerden ve ikinci elden bilgilerden türetilmiş nesnel olmayan, önyargının ağır bastığı, kısaca çoğu kez seçici bir bakış açısının ürünü olan, sonuçta Türk algısını besleyip pekiştiren yerleşik bir “Türk imgesi arşivi” mevcuttur.

Günümüz Avrupası dahi, Avrupa’ya yerleşmiş beş milyondan fazla Türk’e karşın, Türkler hakkında oldukça yetersiz, hatta yüzeysel diyebileceğimiz bir bilgiye sahiptir. Osmanlı’dan bu yana gerçekleştirilen Batı merkezli ekonomik, sosyal ve siyasi reformlar ve arkasından ortaya konulan Batı dünyası ile bütünleşme iradesi Batı’daki yaygın “Türk imgesi”ni henüz dönüştürebilmiş değildir. Orkestra şefi Rengin Gökmen haklı olarak; “*Amerika’nı, İtalyan’ı, Fransız’ı Türkiye’nin Doğu yüzünü belki biliyor ama çağdaş yüzünü bilmiyorlar*” (Cumhuriyet Eki, 3 Ağustos 1993) diye serzenişte bulunmuştur. Çok sayıda Türk vatandaşının Avrupa seyahatlerinden; “*Aaa, sahiden siz Türk müsünüz?*” ya da “*Siz hiç Türk’e benzemiyorsunuz*” anekdotlarıyla yurda dönmesi, günümüz Avrupa’sında da “ön yargı”nın çoğu kez “somut bilgi”ye galip geldiğinin bir göstergesidir. Anlaşılan, uzun bir tarihi arka plan üzerinde inşa edilen “Türk algısı”nı saygın bir “kültürel mirasmış” gibi sıkıca koruyan Avrupalı, günümüz Türklerini tanımlamak için de bunu hazır bir “cevap anahtarı” olarak kullanmaktadır. Tanıştığımız bir Avrupalının ilk anda vücut kimyasını bozan da, çok büyük ölçüde Cervantes’in beş asır önce Don Kişot’ta yarattığı “*korkunç Türk*” prototipi ve benzerleridir.

Avrupa’da Türk algısı, 11 asır boyunca içinde bulunduğu dönemin siyasi koşullarına göre “çekici” ile “itici” arasında gidip gelmiş ve bu bağlamda “yenilemez”den “hasta adam”a, “büyük Türk”ten “Türk’ün bastığı yerde ot bitmez”e kadar birbirleriyle çelişen değişik imgelerle tanımlanmıştır. Ö. Kumrular (2008:33)’ın yazdığı gibi: “*Sayırsız sürtüşmenin ve savaşın yaşandığı bir devirde, ‘Türk’ün kolektif hafızaya daha farklı bir şekilde alınması düşünülemezdi elbette.*” Haçlı seferleri boyunca (11-13. yüzyıllarda) “*barbar-acımasız*”, İstanbul’un fethi sonrası (15-16. yüzyıllarda) “*Muhteşem*” ve İmparatorluğun gerileme döneminde (18-19. yüzyıllarda) ise “*Hasta*” olarak tanımlanan Türkler, Balkan Savaşları sırasında (19-20. yüzyıllarda), Avrupa’dan sürülmeye kalkışılmış ve nihayet, Türkiye’nin AB’ye üyeliği söz konusu olunca da (20-21. yüzyıllarda), yüz bin gerekçe ileri sürülerek “*kapının önünde*” bekletilmektedirler. Kısaca Orta Çağ’dan bu yana, değişen siyasi koşullara göre Avrupalının zihninde mayalanan Türk algısı, günümüz AB-Türkiye siyasi ilişkilerinin temel belirleyicilerinden biri olmaya devam etmektedir. Burada yerli gelmişken belirtmeliyiz ki, Batı’da Türk algısının ilk oluşum sürecine yanlış bir bakış açısının hâkim olması, matbaanın ülkeye girişini iki buçuk asır boyunca engelleyerek Türklerin kendilerini anlatmalarını engelleyen Osmanlı Devlet Yönetiminin çok büyük sorumluluğu vardır.

2. İLK TEMASTAN DOĞAN OLUMSUZ İMGE

Avrupa’nın ortak belleğine yerleşmiş Türk imgesi, ancak uzun bir tarihsel sürecin siyasi ve kültürel birikimi olarak algılandığında anlaşılabilir hale gelir. Ülkeden ülkeye birtakım farklılıklar gösterse de, Avrupa kültürünü oluşturan tarihsel olgulara dayalı yerleşik, genelde “olumsuz” bir Türk imgesi mevcuttur. Türk imgesinin inşa süreci, Avrupalıların Türklerle Anadolu’da ilk temasa geçtikleri andan itibaren başlamış, Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’da giriştiği fetihler ve ardından geri çekilme aşamalarında tamamlanmıştır. Türk imgesini şekillendiren malzemenin türü, “rakip” ve “düşman”dır. Avrupalıların kendileri de karşı tarafın, yani Türklerin “rakipleri” ve “düşmanları”dır. Dolayısıyla söz konusu Türk imgesi yalnızca Türklerin değil, izlenimi veren Türkler ile izlenimi edinen Avrupalıların ortak eseridir. B. Güvenç (2008: 291)’in yazdığı gibi: “*Çünkü imgeler yalnız bizim kişiliğimizi değil, bizi değerlendirenin kişiliğini de yansıtır.*”

Türklerin Batı dünyası ile ilk teması, Batı’nın en doğusunda yerleşik olan Bizanslılar aracılığı ile olmuştur. Türklerden ilk kez 6. yüzyılın ikinci yarısında söz eden Bizans kaynakları, onları en büyük düşmanları Perslere karşı potansiyel bir müttefik olarak kabul etmişler ve “*... mükemmellikleri itibariyle yeryüzünün diğer halklarıyla kıyaslanamaz, en yiğit ve en kalabalık ulus*” (Yerasimos, 1994: 20) olarak da tanımlamışlardır. 11. yüzyılda Anadolu’yu fethetmeye gelen Türkler bu kez ise, Bizanslılar tarafından; “*...’Pers, Arap gibi’ artık düşman isimleriyle anılacaktır*” (1994: 21). Ve ardından Haçlı Seferleri’nde karşılaşılan Türkler, Latin tarihçi ve Sur Piskoposu Guillaume de Tyr (1130-1186) tarafından; “*Herhangi bir ülkeleri olmayan, hayvanlarına her yerde*

otlak arayan, kentlerde asla oturmamış, ... çok sert ve cazibesi olmayan” kişiler olarak tanımlanmıştır. Ancak Anadolu’ya giren ilk Türk kabileleri, İran üzerinden geldikleri için, Bizans kaynaklarından yararlanan Latin vakanüvisleri tarafından çok sık Perslerle karıştırılmışlardır. Nitekim I. Haçlı Seferi tarihçilerinden Fransız Rahip Robert Türkleri; “*Perslerin ırkından, Tanrı’nın reddettikleri, yabancı insanlar*” (Ağan, 2019: 32) şeklinde betimlemiştir. Orta Çağ Avrupa’sı tarih yazınında, M.Ö. 5. yüzyılda yaşanmış Pers-Antik Yunan Savaşları ile Türk-Hristiyan Savaşları arasında, “saldırgan” sıfatı üzerine kurulu bir analogiye başvurulduğu anlaşılmaktadır.

Avrupa’da “Türk’e yönelik ilk ortak algı, Orta Çağ’da Hristiyan din adamlarının günlüklerinden, tüccarların defterlerinden, gezginlerin abartılı öykülerinden, Osmanlı topraklarından İtalya’ya göç eden Bizanslılar ve Balkanlıların sözlü ve yazılı anlatımlarından, daha sonra Venedikliler başta olmak üzere, Avrupalı elçilerin metinlerinden, Türklere esir düşmüş savaşçıların anılarından aktarılan; “doğru-yanlış” ya “eksik-fazla” bilgilerle inşa edilmeye başlamıştır. Venedik, Osmanlı devleti ile en yakın siyasi ve ticari ilişkiye sahip olması nedeniyle, “16. ve 17. yüzyıllar arasında Avrupa’ya Türkler hakkında basın bürosu olarak hizmet etti” (Soykut, 2007: 21). Avrupa’nın ortak belleğine yerleşmiş bir “Türk” algısı, yaklaşık bin yıllık bir zaman dilimi içerisinde, Türklerin siyasi tarihindeki iniş-çıkışlara, fakat aynı zamanda Avrupa’nın kendi bünyesindeki yapısal dönüşümlere göre köklü değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelmiştir. Ancak, 11. yüzyılda Anadolu’ya girişlerinden itibaren Hristiyan Bizans için tehdit ve Avrupa’nın Doğu Akdeniz’e yönelik siyasi ve ekonomik emellerinin önünde aşılmaz bir engel oluşturan Türkler hakkındaki algıya en başından olumsuz bir duygunun ve korkutucu bir imgenin yüklendiğini belirtmeliyiz. Nitekim Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos (Kula, 2005: 162)’un 1088 tarihinde Flandreli Kont Robert’e yazdığı mektupta Türklerin Hristiyan dünyası için oluşturduğu büyük tehditten söz ederek Avrupalıları Bizans’ın yardımına çağırmaktadır. Orta Çağ’dan başlayarak Türk imgesinin, özellikle de Türk gücünün tanıtımında abartılı motiflere başvurularak, aktarılan belgeye ya da yapılan söyleye ilgiyi artırmak bir yana, genelde Türk tehdidine karşı Avrupa’da siyasi ve askeri bir pakt oluşturmaya uygun ortam yaratılmak istenmiştir.

Günümüz dünyasının insanlara sunduğu iletişim ve seyahat olanaklarından yoksun bir çağda uzak coğrafyalarda yaşayan halklar konusunda bilgi kaynakları çok sınırlıdır. Sultan II. Murad’ın 1438 tarihli Macaristan seferinde yakalanıp Anadolu’da 20 yıl esir kalan George de Hongrie’nin “Des Turcs-Turcica” kitabı da bu türden bilgi kaynağıdır. Döneminde Türkler hakkında temel başvuru kaynaklarından biri olan kitap, Avrupa’da “*korkudan hayranlığa, hayranlıktan nefrete*” dönüşen bir Türk algısının oluşmasına önemli katkıları olmuştur. Kitap 15. yüzyılın sonlarına doğru, yani Türklerin Balkanların ve İstanbul’un fethi ile yetinmeyip, Macaristan-Avusturya yoluyla Kuzeyden ve İtalya (Otranto) yoluyla Güneyden Avrupa’nın tümünü tehdit ettiği bir dönemde kaleme alınmıştır. İtalya’ya dönüşünde Dominiken tarikatına bağlı bir rahip ve Papa (IV. Sixtus)’nın tercümanı olarak Hristiyanlığın merkezine yerleşen G. de Hongrie’yi asıl kaygılandıran, “*Sayırsız Hristiyanın, Türklerin fitne ve fesatlığını bilmeden İsa’ya inanmaktan vazgeçip Müslümanlığa geçmeleridir*” (2007: 27-28). Kitabında Hristiyanlara, Osmanlı devletinin ihtişamına ve İslam dininin çekiciliğine kanmamaları konusunda uyarılarda bulunmaktadır. Bu bağlamda inananları Türklerin “*gelenekleri ve görenekleri*” konusunda bilgilendiren ve “*kurnazlıkları ve ihanetleri*” konusunda ise uyarı, bu arada “*Hristiyanların kutsal dininin, sapkın tarikat olarak nitelendirdiği Türklerin dininden üstün olduğunu*” (2007: 193) ileri süren yazar, aslında kendisi iki semavi din arasında gidip-gelmiş ve bir süre din değiştirip “Derviş” olmuş, hatta bir camide “imamlık” yapmıştır. Uzunca bir dönem Türklerle iç içe yaşamış olan G. de Hongrie, Türklerin askeri cesaret ve disiplinlerini, yöneticilerin gösteriştenden uzak sade yaşam tarzlarını, evlerinin ve giyim-kuşamlarının temizliğini, misafirperverliklerini, alçak gönüllülüklerini, vs. de yazmaktan geri durmamıştır (2007: 9-10-11. Bölümler). Aslında Türklerin zalimliği ve cahilliğini öne çıkaran seyahatnamelerde de, zaman zaman Türkler sadelik ve iyilik timsali insanlar olarak sunulmuştur. Dönemin bir başka Hristiyan yazarı Bizanslı Alexis Makrembolites ise, Türkleri dini bir tutuculukla ötekileştirmeyerek, “*Türklerin Hristiyan isimleri yoktur, fakat Hristiyanlarla aynı davranışlara sahiptirler*” diye yazmıştır (2007: 83).

Toplumların tarihlerinin derin dehlizlerine yerleşmiş ortak belleklerinden beslenen, “koşullanmış yargı” diye adlandırdığımız, olumlu ya da olumsuz önyargının değişmesi çok zordur. Çünkü, Perge doğumlu Antik Yunan filozofu Epiktetos (Mazzoli-Guintard, 2000: 147)’un söylediği gibi; “*Bizi tedirgin eden şeyler, şeylerin bizzat kendisi değil, fakat onlardan kendimize imal ettiğimiz betimlemelerdir.*” Ön yargının gücü konusunda, “*Görelilik*”

kuramını ortaya atan 20. yüzyılın büyük fizikçisi Albert Einstein'a kulak verelim: *"İnsanların önyargılarını parçalamak, bir atomu parçalamaktan çok daha zordur."* 11. yüzyıldan itibaren İran üzerinden Anadolu'ya akan Türkler de, Avrupa'nın İslam dünyasına yönelik ortak hafızasında yer etmiş "öteki" imgesini harekete geçirerek dönemin tarihçileri tarafından her türden olumsuz betimlemeye tabi tutulmuşlardır. Türk İmparatorluğunun gerçekliğini bir türlü kabullenmek istemeyen seyyahlar, ziyaret ettikleri yerleşim yerlerinin Türkçe isimlerini kullanmaktan kaçınıp eski isimlerde ısrar etmişlerdir. Cumhuriyet döneminde ismi "İstanbul" olarak değiştirilen "Konstantiniyye"nin yakın zamana kadar, hatta zaman zaman günümüzde de ısrarla "Constantinapolis" olarak yazılıp çizilmesi, tarihi-turistik kullanımlar bir yana bırakılırsa, bir türlü kabullenilmek istenmeyen gerçeğin dışı vurumu olarak görülebilir. "Türk"e ilişkin olumsuz düşüncelerin tarihin dehlizlerinde unutulmadığını, içinde bulunduğumuz yüzyılın siyasi arenasında da geçerli akçe olduğunu biliyoruz. M. Herzfeld (2010: 186)'un yazdığı gibi: *"Çok kuşkulu görünse de Yunan kültüründe çok fazla yerilen Türk izi, ... farklılığı kabul ettirme aracına dönüşüyor."*

Stefanos Yerasimos (1994)'a göre; *"Türkler, içinde bulunulan döneme göre hayranlık uyandırıcı veya ürkütücü olarak nitelendirilmiş olmakla birlikte her zaman garip ve dolaysıyla endişe uyandırıcı kimseler olarak görülmüşler."* Bu cümlede geçen ve Türkleri tanımlayan *"içinde bulunan dönem"* değişkeni yalnızca Türklerin içinde bulundukları koşulları değil, aynı zamanda Türkleri tanımlayan Avrupalıların içinde bulundukları koşulları da içermektedir. Zira aşağıda göreceğimiz gibi, Avrupa'nın Türk algısında zaman içerisinde meydana gelen değişiklikler yalnızca Türklerin değil, Avrupalıların içinde bulundukları koşullarındaki değişikliklerinden de etkilenmiştir. Avrupa'da 13. yüzyıldan itibaren şekillenmeye başlayan ve *"acımasız"* ya da *"barbar"* olsa da *"yenilmezliği"* ile hayranlık uyandıran ilk Türk imajı, 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın gerileme, Avrupa'nın ise yükselme sürecinde değersizleşmeye, bir bakıma aşağılanan ve hor görülen bir kimliğe dönüşüyor. 17. yüzyılda İran seyahatinde Osmanlı topraklarından geçtiği sırada, *"dünyanın en büyük imparatorluğu"*nda parasal ekonominin zayıflığını hayretle karşılayan Fransız gezgin J. Chardin (1983: 42-44), ikinci gözlemim diyor: *"Dünyada Türkler kadar kolay aldatılan başka insan yoktur."* Ve anlatısına şöyle devam ediyor: *"Doğuştan oldukça sade ve epey kalın kafalıdırlar; kolayca kandırılabilirler. Hristiyanlar onlara sürekli olarak düzenbazlıklar ve kötü oyunlar oynarlar."* İyi niyetinin istismarına Türklerin tepkisini de şöyle dile getiriyor: *"Bir süre aldatılırlar, fakat sonra gözlerini açarlar ve o zaman sert bir darbe indirip her şeyi bir seferde ödetirler."* Ermeni kökenli Fransız tarihçi ve rahip Korikoslu Hayton *"Doğu Ülkelerinin Altın Çağı"* isimli eserinde (Ağan, 2019: 47), Türk halkının Müslüman olduğunu, Greklerden alıp hakimiyet kurdukları Anadolu'nun kent ve kasabalarında ziraat ve zanaatla geçindiklerini, özellikle ok ve yay konusunda müthiş savaşçı olduklarını yazmaktadır. Osmanlı ülkesini 1432-1433 yıllarında gezen Fransız soylu Bertrandon de la Broquiere *"Deniz aşırı seyahat"* isimli eserinde Türkleri (Ağan, 2019: 48); *"Neşeli, şen şakrak, ... sade bir yaşam süren ve büyük zorlukların insanları"* olarak tanımlarken, görüşlüğü Padişah II. Murat için de; *"Herkes ona itaat eder, o da çok adildir"* diye yazmıştır. Öte yandan Venedikli elçiler Osmanlı kentlerinin güvenli yaşam ortamından o kadar etkilenmişler ki, *"Türkler arasında hiç cinayet işlenmez ..."* (Soykut, 2007: 32) türünden abartılı elçilik raporları kaleme almışlardır.

Andrea Dadolo gibi Venedik ya da Mikhail Apostolis gibi Bizans 14. ve 15. yüzyıl vakanüvisleri Türklerin Truvalıların soyundan geldiğini ileri sürerken, Katalan Pero Tafur, 1437-1438 kışında ölüm sancıları çeken İstanbul'da dolaşan söylentiye şöyle aktarmıştır; *"Türkler Truva'nın intikamını gerektiği gibi alacaktır"* (Yerasimos, 1994: 23). Yunan vakanüvis Kritovoulos'un yazdıklarına göre, Truva harabelerine uzun uzun bakan Fatih Sultan Mehmet ise; *"Çok uzun yıllar sonra da olsa, bu kent ve halkının intikamını alma hakkını Tanrı bana bağışladı"* (1994: 24) demiştir. Bu arada "Truvalılar"ın Orta Çağ sonu ve Rönesans başları Avrupa'sında büyük bir hüsnükabul gördüğünü, hatta İtalyanlardan Almanlara ve Fransızlara kadar, neredeyse tüm Batı Avrupa halklarının kökenlerini Truvalılara dayandırmaya çalıştıklarını belirtmeliyiz. Kısaca, Haçlı Seferleri'de şeytanın tohumları *"Yecüc ve Mecüc"* olarak anılan Türkler, İstanbul'un fethiyle *"soy"* değiştirip *"Truvalılığa"* terfi etmiş, 19. yüzyılda İmparatorluk çatırdamaya başlayınca da halsiz düşüp *"Hasta adam"* olmuştur. H. İnalcık (Kumrular, 2008: 9)'ın Türklerin temsil ettiği Doğu ve Avrupalıların temsil ettiği Batı çerçevesinde inşa edilen "öteki"nin yanlışını şöyle açıklamaktadır: *"Batı ve Doğu, uzun yüzyıllar dini, kültürel ve siyasi çatışma halinde yaşamış ve birbirini algılamada aşılma bağına ve yanlışlar içine düşmüştür."* Kısaca, Türklerin Anadolu'ya girişlerinin üzerinden geçen on asırlık dönemde Avrupa kendi diline, kültürüne ve ekonomisine yabancı olan Türkleri hem

kendi hem de Türk devletlerinin siyasi konumuna bağlı olarak önce “yenilemez Türkler”, ardından “kalın kafalı Türkler”, “hasta adam” ve nihayet çağımızda, biraz şüphe etseler de, “modern Türkler” olarak nitelendirmiştir.

3. “YENİLEMEZ TÜRKLER”

Batı Avrupa’nın “Türk” algısı, Türklerin Anadolu’ya yerleşmeye başladıkları 11.-12. yüzyıllardan itibaren oluşmaya başlamış olmakla birlikte, Türklerin “yenilmezliği”nden ilk kez son Haçlı seferlerinin yapıldığı 13. yüzyılda söz edilmiş, “yenilmez Türkler”in zihinlerde güçlü bir karşılık bulması ise, ancak 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşmiştir. Nitekim 7. Haçlı seferi yapıldığı sırada Sultan I. Baybars’ın Filistin’e yönelmesi üzerine Alman ozan Ricaut Bonomel (İnandı, 1993: 89): “*Türklerle savaşa girişen zırdelidir; çünkü Mesih bile onlara karşı değil. Bu yüzden ... Frankları, Tatarları, Ermenileri ve Persleri hep yenmişler... bizleri ise her gün yeniyorlar...*” Haçlı seferi esnasında Türklerin “yenilmezliğini” ileri süren bu şiir, arka planında da Türklerin Hristiyanlığın en büyük düşmanı olduğu uyarısını yapıyordu.

Osmanlı imparatorluğunun üç asır süren kuruluş ve yükseliş dönemlerinde zaferler kazandığı sayısız savaşlar ve üç kıtada gerçekleştirdiği fetihler Avrupa’da hem korku hem nefret hem de hayranlık uyandırmıştır. Önce Anadolu ve Balkanlar’ı, ardından İstanbul’u fetheden Osmanlı ordusunun Orta Avrupa’yı geçip Batı Avrupa’nın doğu sınırı sayılan Viyana kapılarına dayanması, “*Türk korkusunun*” Avrupalıların içlerine sinmesine ve “*Yenilemez Türkler*” algısının belleklere yerleşmesine yol açmıştır. İstanbul’un fethini izleyen yıllarda, Avrupa’nın en uzak köşelerine kulaktan kulağa aktarılan merak ve hayranlıkla karışık Türk korkusu, izleyen yüzyılda Türk akıncılarının Almanya içlerine seferler düzenlemesi ile iyice somutlaşıp tam bir travma olarak zihinlere ve günlük yaşamın içine nüfuz edecektir. Bu algı birtakım zihinsel tasarımlarla zenginleştirilince; “*... ihtişamlı sarayları ve gizemli haremliyle Osmanlı sultanları Avrupalılar için her zaman büyüleyici birer figür oldular ve böylelikle Türkler uzun bir süre boyunca ‘Büyük Türk’ olarak anıldılar*” (Bazin-De Tapia, 2015: 14). Osmanlı İmparatorluğu da bundan böyle artık tereddütsüz olarak bir “*Türk İmparatorluğu*” olarak anılacaktır.

Avrupa ovalarında yankı yapan Türk akıncılarının nal sesleri Avrupa halklarında endişeyle birlikte Türkler kökeni hakkında büyük bir merak ve ilgi uyandırmıştır. Haçlı Seferleri sırasında kurgulanan fantezilerle yüklü hikayeler, bilgi kaynakları gelişen ve yavaş yavaş Rönesans’a yönelen Avrupa’nın Türkler hakkındaki merakını gideremeye artık yeterli gelmiyordu. G. de Hongrie’nin “Des Turcs” (1481) kitabının 2007 tarihli basımının “Giriş” bölümünde J. Schnapp, 15. ve 16. yüzyılların Avrupası’nda Türk rüzgarını şöyle kaleme alıyor: “*Herkes Türklere ilgi duyuyor ve öyle ki, büyük keşifler çağında Amerika üzerine yazılan metinlerden iki kat fazla ‘Turcica’ yayınlanıyor.*” Ö. Kumrular (2008: 135)’ın, G. Mariniello (Napoli, 2002)’nun “*Avrupa’da 14.-16. yüzyıllar arası İslam ve İslam imgesinin oluşumu*” üzerine yaptığı araştırmadan aktarımına göre; “*Fransa’da 1480 ila 1609 arasında Osmanlı İmparatorluğu’yla ilgili 80’den fazla kitap yazıldı.*”

Rönesans’ın önde gelen İtalyan düşünürlerinden Machiavel (1469-1527)’e göre, sahip oldukları evrensel imparatorluk, askeri disiplin, halkın güçlü sadakati, büyük servet yönünden Türkler, Romalıların geleneğini sürdürmektedirler. Francesco Sansovino, Venedik’te 1571 yılında yayınlanan “Annali Turcheschi” isimli kitabında; “*Kadim ordularının kuruluşuna ve sivil hükümetlerinin düzenine bakılınca, Türk milletinin büyüklüğünün ve gücünün yüksek takdire değer olduğunu her zaman savundum, aslında görüldüğü gibi kaba saba değil, onlar değerli insanlardır*” (Yerasimos, 1994: 26). Ancak aynı Sansovino’nun Osmanlı-Venedik Savaşının en şiddetli anında Türkler için şöyle yazacaktır; “*Uzak Güney Rusya’nın (Scythie) kovuklarından çıkmış Türkler, Doğu halklarının korkaklığının, Yunan imparatorlarının itilaflarının, Batılı Hristiyanların çekişmelerinin, kendi kendimize yaptığımız hataların sonucunda büyüdüler*” (1994: 26). Bu cümlede yer Türk’e övgü, yazar tarafından biraz da kendi kendini, yani Avrupa’yı yargılama aracı olarak kullanılmıştır.

Fransız hukukçu ve filozof Jean Bodin (1530-1596), 1566’da yayınladığı “La Méthode de l’histoire” isimli eserinde Osmanlılara methiyeler sıralamıştır; “*Almanya hükümdarı neye dayanarak kendini Türklerin sultanı ile karşılaştırmaya cesaret edebilir? Gerçekten de bir yerde imparator ya da sahici krallık ismine layık bir makam varsa, onu esas ellerinde bulunduran sultandır*” (Yerasimos, 1994: 27). Söz konusu metnin devamında J. Bodin, Türk sultanının “*Roma imparatorluğunun mirasçısı*” olduğunun kabul edilmesinin ne kadar da adil olacağını

belirtmiştir. İtalyan tarihçi Paolo Giovio (1483-1552), 1531 tarihinde yayınladığı "Commentario delle cose dei turcihi" isimli eserinin girişinde I. Selim'den bahisle: "Dünyada hiç kimsenin erdem, adalet, insanlık ve ruh yüceliği konusunda onunla yarışamayacağını ve barbarlıkla uzaktan yakından ilgisi olmadığını" (Kumrular, 2008: 83) yazmıştır.

Bir Haçlı kroniği, düşmanın hünerlerinden gözleri kamaşan bir şövalyenin şöyle dediğini yazıyor (Balivet, 2007: 213): "Frankların ve Türklerin dışında kimsenin kendisine şövalye deme hakkı yoktur." İstanbul'da altı yıl (1568-1574) Venedik büyükelçiliği yapan Marcantonio Barbaro da, dönüşünde Senato önünde okuduğu raporunda aralıksız zaferlerle nice eyaletler zapt eden ve krallıklara boyun eğdiren Osmanlı imparatoru için (1994: 28), "... en nihayetinde, evrensel bir hükümdarlığa kadar gidebilir mi diye sorgulamak akıl dışı değildir" demiştir. 15. ve 16. yüzyıllarda Türkleri anlatan Avrupa'nın yazılı kaynakları yalnızca askeri başarılar ve zaferlerle ilgili değildir. St. Yerasimos'un "Les Turcs" (1994) başlıklı kitabında, Türklerin sosyal yaşamından söz eden değişik kaynaklardan derlenmiş birçok alıntı bulunmaktadır. Bu kaynaklarda Türkler özetle (1994: 28-29); "Barış zamanında mütevazidirler, kavgaya-döğüşe başvurmazlar", "Yemeklerinde, eğlencelerinde, kısaca tüm sosyal yaşamlarında aşırıya kaçmaz, mütevazidirler", "Yönetim yolcular için kervansaraylar, Müslüman, Hristiyan ve Musevi ayrımı yapmaksızın hasta ve yoksullar için darüşşifalar inşa ederek sosyal devlet gereği olarak tebaasının bakımını üstlenmektedir." İnanç yönünden de Türkler övgüye değer bulunmaktadır: "Verdiği sözü tutan, hacca giden, sadaka veren genç Türk, Mesih'in müritlerini utandıracak derecede misafirperver ve merhametlidir" (Balivet, 2007: 212-213).

4. SONRA; "NEFRET"

Hemen baştan belirtelim ki, Avrupa dünyasında 16. yüzyılın sonlarına doğru Türklerle ilgili olarak başlayan eleştiriler, tıpkı övgülerde olduğu gibi abartılarla doludur. Aslında Türklerle ve "Büyük Türk" olarak adlandırdıkları padişahlara kıskançlıkla bakıp onlara övgüler dizen Avrupalılar, aynı anda padişahı "zorba imparator" diye küçümsemekten ve Türkleri de "vahşiler sürüsü" diye aşağılamaktan geri durmamışlardır. St. Yerasimos'a göre Türkler, Avrupa'nın ortasına kadar gelip, daha önce gelen Cermenler, Normandiyalılar ve Macarlar gibi Avrupa dünyası ile bütünleşmemiş, Hristiyanlaşmamış, kendi inançlarını da zorla kabul ettirmemiş, sade bir şekilde kendi özgün yaşamlarını sürdürmüşlerdir: "Bu bakımdan, güçlü olduklarında hayranlık yaratmış, zayıflayınca nefret edilmişlerdir" (1994: 9). Ancak Türklerle yönelik olumsuzluk içeren tanımlamalar zaman zaman "saldırganlık" ve "acımasızlık" gibi "nefret" içeren söylemleri aşip, "uygarlık yeteneğinden yoksunluğa" kadar giden "ırkçı" bir boyuta ulaşacaktır. Venediklilerin Osmanlı yönetimi için kullandığı "despot" (zorba) yakıştırmaları bir dönem Avrupa'da Türklerin ortak sıfatı haline gelmiştir. Fetih döneminde Türklerle duyulan hayranlığın-övgünün, duraklama ve gerileme dönemlerinde nefrete-düşmanlığa dönüşmesinin arkasında, biraz da Avrupa'nın ekonomik, sosyal ve teknolojik alanlarda gerçekleştirdiği başarının özgüveni, aynı zamanda "şımarıklığı" vardır.

Aslında Batı'nın Doğu algısı, bir başka anlatımla oryantalist düşüncesi, Doğu'ya yönelik bilgi eksikliği bir yana, kendi siyasi ve kültürel yapılanmasının bir sonucu olarak olumlu ya da olumsuz abartılarla doludur. Osmanlı imparatorluğunun bünyesinde filizlenmeye başlayan yapısal ve idari zaafılar, bilgi eksikliği kadar birtakım önyargıların, hayranlığa eşlik etmiş korkunun, kıskançlığın ve siyasi husumetlerin etkisiyle Türklerin en ağır şekilde eleştirilmelerine neden olmuştur. Kardinal G. Francesco Morosini'nin 1585 yılında Osmanlı imparatorluğu için sarf ettiği; "Dünyada böyle bir zorba yönetim ne tasarlanmış ne de icra edilmiştir" (Valensi, 1987: 89) biçimindeki sözleri bir durum tespiti değil, olsa olsa Morosini'nin içinde biriktirdiği nefretin dışı vurumu olabilir. 16. yüzyılın sonlarında, L. Valensi (1987: 93)'nin yazdığı gibi; "Bütün işaretler tersine dönmüş, daha düne kadar Türk'ün üstünlüğünü açıklamak için sunulan kanıtlar, şimdi Osmanlı düzenini dışlamak için ileri sürülmektedir."

Orta Çağın siyasi bölünmüşlüğü henüz tam olarak aşamamış, bir başka anlatımla dağınık derebeyliklerden merkezi devletlere geçiş sürecini tamamlayamamış bir Avrupa'da üç kıtaya hükmeden bir imparatorluk korkuyu, hayranlığı, kıskançlığı ve nefreti bir arada yaşatmıştır. Ancak Batı Avrupa Rönesans'la birlikte bilim ve sanata yönelirken, Osmanlı'nın siyasi (askeri) başarısı ekonomik ve sosyal gelişme dinamiklerini yeterince harekete geçirememiştir. Ekonomik ve sosyal ilerlemenin üzerinde olan askeri başarı, birtakım Avrupalı yazarlarca Türkleri "barbarlaştırma" aracı olarak kullanılmıştır. Türkler ve Moğollar için, "Elde silah baş eğdirdikleri topluluklarda

davetsiz misafir olarak yaşıyorlardı" diye yazan Fransız gazeteci ve Doğubilimci L. Cahun (1896: VII-VIII)'e göre; "Fetih için örgütlenmiş ve savaştan doğmuş bu topluluklar, kendi özlerinden kalıcı hiçbir şey yaratmamışlardır." "Avrupa'da Türk Korkusu"nu araştıran Ö. Kumrular (2008: 171)'ın tespitine göre de: "Dönemin (16. yüzyıl) İspanyol yazarlarının gözünde Türker asla kültürel ve bilimsel olarak bir başarı göstermemiş, bütün başarılarını askeri üstünlükleri sayesinde elde etmişlerdir."

"Yenilmezlik" sıfatının aşınmaya başlaması ile hayranlığa her zaman eşlik etmiş olan korku ve kıskançlık duyguları, Avrupa'da Türklere yönelik bir çeşit nefret ve aşağılama duygularını su yüzüne çıkarmıştır. Bu duygu çeşitliliği ve çatışmasını L. Valensi (1987: 72) şöyle özetliyor; "Bu yeni gücün-bu genç emperyalizmin- ekonomik, siyasi ve askeri egemenliği hoş karşılanmıyor, fakat ortaya koyduğu başarılarından ve devlet yönetiminden büyülenmekten ve gözler kamaşmaktan geri durulmuyor." Valensi hayranlık duysa da, Avrupa'da Osmanlı'ya yönelik genel kanının farkındadır (1987: 72-73): "Despotik ve mutlak monarşi üzerine kurulu Osmanlı, 16. yüzyıldan itibaren, Venedik dahil olmak üzere Batı'da barbar bir canavar olarak algılanmıştır." Gerçi Osmanlı'nın sosyal ve siyasi değişime direnç gösteren despotik bir yönetim yapısına sahip olduğu Avrupa yazınında her zaman ısrarla vurgulanmıştır. 16. yüzyılın başından itibaren Osmanlı imparatorluğunu, dönemin İtalyan sanatçısı Agostino Nani'nin deyişi ile; "Bir devletten daha çok, bir dünya" yakıştırmaları ile göklere çıkaran, Fransa'da Doğubilimin kurucularından biri olan Guillaume Poste (1510-1581) gibi, "Sözüne bağlı ve iyiliksever", aynı zamanda "Doğal ve sade" (Arıkan, 1984: 73) diyerek Türklerin ahlaki değerlerinden övgüyle söz eden Batı Avrupalı yazarlar, yüzyılın sonlarına doğru, yönetim sisteminde başlayan bozulmalar, yaygınlaşan yolsuzluklar ve yavaşlayan askeri başarılar sonucunda Türklere yönelik farklı bir söylem geliştirmişlerdir. 1684 tarihli ayrıntılı raporunun sonunda Gianbattista Donato; "Herkesçe inanıldığı gibi Türkler, ne son derece sert ve güçlü, ayrıca ne de deneyimsiz ve entrikalarda yeteneksizdirler, bu bakımdan onlara ne bunca şan şöhreti ne de pek çok korkuyu atfetmek uygun değildir" (Yerasimos, 1994: 31-32) diye yazmıştır.

5. ANTİK ÇAĞ'DAN TÜRETİLEN "DÜŞMANLIKLAR"

1604-1616 yılları arasında Akdeniz'de Türklere esir düşmüş ve daha sonra İspanya'da papazlık yapmış Otavio Sapiencia Avrupa'ya şöyle sesleniyordu (Kumrular, 2008: 54): "Yunanistan'ın ışığı, güzel sanatların ve edebiyatın merkezi, yuvası: Artık aramızda Türk hüküm sürüyor: Ne bekliyorsunuz hükümdarlar!" 15. yüzyılda başlayan "Rönesans" ile Orta Çağ'ın skolastik düşünsel buzlarını eriten Avrupa, 17. yüzyılda dini dogmaları ve önyargıları sorgulayan akılcı düşüncüyü öne çıkaran "Aydınlanma Çağı"na giriş yapmıştır. Rönesans ve Aydınlanma düşüncesinin ortaya çıkışında Arapça eserlerin Latinceye çevrilmesinin ciddi katkısı olmakla birlikte, asıl Antik Yunan uygarlığının ve filozoflarının etkisi büyük olmuştur. Bu bakımdan Aydınlanma çağında, Fransızlar ve Almanlar başta olmak üzere, dönemin yazar ve düşünürleri Antik Çağ'ı gelmiş geçmiş Çin, Hint, Mısır, İran ve Arap uygarlıkları gibi dünyanın diğer kadim uygarlıklarından bir ölçüde yalıtıp zaman dışı bir konuma yükseltmiş ve bu bağlamda dünya uygarlığının "sıra dışı mirasçıları" olan Yunanlılara da, hayranlığa varan büyük bir ilgi duymaya başlamışlardır.

Yunan "hayranlığı", Rönesans Avrupası'nda Antik dünyanın "işgalcisi" olarak nitelendirdikleri Türklere karşı en baştan olumsuz bir imge yaratmıştır. "Avrupa'nın bu devirde en çok kullandığı metaforik esaret örneği Yunanistan'dır" (Kumrular, 2008: 54). Bu bakımdan birçok Avrupalı yazar, yapılan genellemelerle kendi yaşamlarında hiç görmedikleri Türkler hakkında "vahşi Türk" gibi olumsuz Türk imgelerini, biraz da eserlerinin çekiciliğini artırmak için yayınlarında cömertçe kullanabilmişlerdir. Gerçekte de "Antik Çağ-Yunan" etkisi altında kalan Batılı aydınların objektif-bilimsel tarihi yaklaşımları, Türkler söz konusu olunca yerini, olumsuz ön yargının baskısıyla sık sık sübjektif yargılara ve keyfi tanımlamalara bırakmaktadır. Ancak olumsuz genel yargıyı değiştirecek düzeyde olmasa da, Avrupa dünyasında Türklerin adaletinden, iyi yönetiminden, sade yaşam biçiminden ve yardımseverliğinden övgü ile söz eden yayınlar da elbette mevcuttur.

Osmanlı İmparatorluğu'na seyahat eden Batılı aydınlar; "Şu anki Yunanlıların Antik Yunanlıların torunları olduğunu söylemek için bin tanık lazım" diyerek hayal kırıklıklarını dile getirirler de, İngiliz milletvekili J. Cowen (1878); "İrlanda'daki İngiliz yönetiminin "vahşeti" hatırlandığında, 'Türkleri kınamada biraz ölçülü' olmak gerekir" (Katz, 2021: 171) dese de, modern romanın kurucusu sayılan Fransız yazar Gustave Flaubert (1821-

1880), 1849-1851 yılları arasında Ortadoğu’ya yaptığı gezinin ardından izlenimlerini; “*Türkler dünyanın en iyi insanları. Devamlı övülen Yunanlılardan yüz kat daha iyiler*” biçiminde dile getirir de, günümüz Avrupası’nda: “*Yunanlılara hiç güvenilmez, fırtınalı hava gibidirler, çabucak öfkelenirler, sinsî ve hilekardırlar, şeytanilikle doludurlar, yasaya ve düzene boyun eğmeye karşı isteksizdirler*” (Herzfeld, 2010: 173) şeklinde olumsuz yargılarda bulunulsa da, Avrupa’nın ortak belleğine yerleşmiş “işgalci” ve “yıkıcı”, yani “barbar” Türk algısı pek fazla değişmemiştir. Üstelik Avrupa ekonomik, sosyal ve siyasi zirveye doğru çok büyük adımlar attığı bu dönemde, Osmanlı imparatorluğu tam tersine zirveden hızla iniyordu. St. Yerasimos (1994: 30)’un yazdığı gibi; “*Türk, örnek olarak kullanılacak bir model olmaktan çıkmış, madalyaya artık meziyetleri değil, fakat Batılı örf ve adetlerin eleştirisinde kullanılmak üzere kusurları yerleştirilmiştir.*” Bu arada Türkler, halkının (kullarının) eğitimi ile değil de yalnızca vergi tahsilatı ve asker celbi ile ilgilenen Osmanlı yönetimi tarafından da “cahil” ve “kaba” olarak yaftalanmıştır. Savoylu yazar-asker Xavier de Maistre (1763-1852)’e göre de hiçbir gelişme gösteremediklerinden; “*Türkler 1453’te olduğu gibiler, Avrupa’da kamp kurmuş ‘Tatarlar’*” (Servantie, 2003: 186).

Antik Çağ’a övgü, günümüze kadar uzanan bir çeşit Yunan hayranlığını da beraberinde getirmiştir. Avrupa aydınları arasında yaygın olan, Orta Çağ bilgi kırıntıları ve hikayeleri üzerine inşa edilmiş Türkler ile ilgili önyargılara, objektif bir düşünür olarak karşı duran Voltaire, Türklerin Asya’ya sürülmesini, “*Antik yapıların harabeleri üzerinde oturup klasik mirası gasp ettikleri*” için arzulamaktadır. Antik dünyanın anıt yapılarının ve sanat eserlerinin yıkımından Türkleri sorumlu tutma eğilimi, 18. ve 19. yüzyıl Fransız düşünür ve yazarlarının çoğunda mevcuttur. Batı’da sıkça rastlanan Antik bir sütuna yaslanıp nargilesini içen bir Türk görüntüsü, “*Antik dünyanın mezar kazıcısı*” ya da “*uygarlığın düşmanı*” olarak algılanmıştır. Resim karesindeki bu kişinin giyim kuşamıyla farklı bir kültürü ve inancı temsil etmesi, söz konusu öfkeyi daha da şiddetlendirip “nefret”e dönüştürmüştür. Öyle ya bu yabancı, Avrupa Aydınlanmasına ruh veren iki Antik uygarlıktan biri olan Roma uygarlığını, yani Bizans’ı yıkmış, ardından da Yunan uygarlığının üzerine bağdaş kurmuştur. Fransız şair ve romancı Victor Hugo (1802-1885) ise, 1829 yılında yayınladığı ve Yunan bağımsızlık mücadelesini konu alan “*Les Orientales*” isimli şiir kitabında Türkleri “*İblisin ve Şeytanın lanetli çocukları*” olarak tanımlamış, Osmanlı saraylarını başı vurulmuş Yunan asilerinin çizimleri ile betimlemiş ve 1876’da başlayan Osmanlı-Sırp Savaşı esnasında, “*Bir halk katlediliyor, ... gözlerimizin önünde katliam yapılıyor*” diye söze başlayıp, Avrupalı hükümetleri Sırlara acilen yardım etmeye çağırmıştır (Canabis, 2002:95).

Yarım asır önce “Kıbrıs Barış Harekâtı” ile başlayan ve son yıllarda “Ege Denizi sorunu” ile alevlenen Türk-Yunan anlaşmazlığı, Avrupa’da Türkiye’nin üyeliğine karşı oluşmuş siyasi direnci besleyen yeni bir “damar” haline gelmiştir. Avrupa kamuoyunda Antik Yunanistan ile çağdaş Yunanistan arasında bir süreklilik izlenimi yaratılması, Pérouse (2004: 364)’un ifadesi ile; “*Yeni bir Yunan hayranlığı*” (néo-philhellène)’nin yeşermesini sağlarken, bu arada Türk-Yunan anlaşmazlığının da aşılabilir siyasi bir engel olduğu varsayımından hareketle de; “*Türkiye ve Yunanistan’ı aynı anda barındıran bir Avrupa’nın mümkün olamayacağı*” (Pérouse; 2004: 364) algısını beslemektedir. Ancak etnik kökenleri farklı olsa da, Yunanlılar ve Türkler 4-5 asır boyunca bir arada yaşamışlardır. Her iki ülke de en başından, yani 19. yüzyıldan itibaren Batı dünyasına yönelmiş, ekonomi, eğitim, hukuk, sağlık ve güvenlik sistemlerini Batıyla bütünleştirmişlerdir. Kısaca iki ülke arasında aşılamayacak bir siyasi ve kültürel anlaşmazlık yoktur. Mevcut sorun, sorunların çözümü için gerekli irade ve uygun siyasi ortam sorunuudur.

6. AYDINLANMANIN DÜŞÜNÜRLERİ TÜRKLERİ “YARGILIYOR!”

Akılcı düşünceyi kendilerine rehber edinerek Avrupa’nın üzerine çöken Orta Çağ karanlığını delmeyi başaran dönemin en hoşgörülü, en insancıl (hümanist) ve en yenilikçi aydınları dahi, yaşamlarında belki hiçbir Türk’e rastlamadan, daha çok genellemelere dayalı toptancı bir yaklaşımla Türkler hakkında çok olumsuz düşünceler üretebilmişlerdir. Bir bölüm Avrupa aydınının Türk algısı, uzaklardan gelip Avrupa’nın önemli bir bölümünü ele geçirip halkını “esir” alan “işgalci-vahşi” Türk imgesinden, Osmanlı’nın despotik-çağ dışı olarak nitelendirdikleri yönetiminden, 19. yüzyıldan itibaren Balkanlar’da Osmanlı Yönetimi’ne karşı başlayan özgürlük mücadelelerinden ve Avrupa emperyalizminin üzerinde tepiştiği “*Hasta adam*” diye tanımlanan çöküş sürecindeki

bir devletten hareketle şekillendiği için Orta Çağ kalıntısı pek çok subjektif izler taşımaktadır. Olumlu ya da olumsuz Türklere yönelik Avrupalı aydınların yargılarının yoğunluğu, günümüzde pek çok yazar ve siyasetçi tersini söylese de, Türklerin Avrupa tarihinden ayrı düşünülemeyeceğinin en açık kanıtıdır.

Dinde reformun öncüsü ve Protestanlığın babası sayılan Alman eleştirel teolog Martin Luther (1483-1546), G. de Hongrie'nin "Türkler" kitabının 1530 yılı Almanca baskısına "Ön söz" yazmış ve ardından yaşam ve inanç tarzlarını övdüğü Türkleri "*Savaş insanları, zorbalar, kuşkusuz kötü kişiler*" olarak tanımlamaktan geri durmamıştır. Aydınlanma çağının en önemli düşünürlerinden olan ve "Denemeler" isimli eseriyle tanınan ve Avrupa'nın Avrupa dışındaki uygarlıkları "*barbar*" olarak nitelendirmelerine karşı çıkan Montaigne (1533-1592), 16. yüzyılda Türk devletini "*dünyanın en güçlü devleti*" olarak tanımladıktan sonra Türkleri; "*yabani ve zalim*" (Arıkan, 1992: 23) olarak nitelendirmiştir. Fransız yazar ve filozof Denis Diderot (1713-1784) Osmanlı yönetimine, ülkesine ve de insanına nefretini şöyle dile getiriyor; "*Arkadaşım, orada yaşayamayacağız! Ooh herbat ülke! Orada etrafında bulunan bütün zalim yaratıkları yalayıp yutan zalim, büyük bir yaratık var. ... Hepsinin; yiye ve yenilenden oluştuğu bir ülke*" (Yerasimos, 1994: 32). Aydınlanma hareketinin öncülerinden ve "Kanunların Ruhu" isimli eserinde ileri sürdüğü "*Kuvvetler Ayrımı*" ilkesi ile çağdaş anayasa hukukuna ve dünya siyasi tarihine damgasını vuran Montesquieu (1689-1755) despot devlete, yani keyfi yönetimlere muhalefetini, "günah keçisi" yerine koyduğu Türkler üzerinden ortaya koymuştur.

Türkler konusunda Montesquieu'yü, "*Mücadele etmek için ucube bir hayalet yaratmakla*" eleştiren Aydınlanma çağının bir diğer önemli yazar ve filozofu Voltaire (1694-1778), "*Burada bir önyargı ile mücadele etmek zorunda olduğuma inanıyorum*" dedikten sonra, Osmanlı'nın despotik yönetim biçimini eleştirmekten de geri durmamıştır: "*Böyle bir hükümetin varlığı temelden yanlıştır ve bunun yaşayabilmesi bana çok gereksiz geliyor.*" Voltaire bu açıklamalarının devamında; "*İftiralarla öyle tiksiniyorum ki, Türklerin bile aptal yerine konulmasını istemiyorum, ancak onlardan sanat düşmanları ve kadın zorbaları olarak nefret ediyorum*" (Yerasimos, 1994: 33) diye yazmıştır. Antik Yunan uygarlığının Aydınlanma çağı filozoflarını, özellikle de Fransız edebiyatını, felsefesini, kültürünü ve siyasi tarihini derinden etkilediği herkesin malumudur. Voltaire de, uygarlığın temeli olarak gördüğü Antik Yunan uygarlığına hayranlık derecesinde bağlıdır. Ona göre, Avrupa'nın bu Antik mirası geri alması için, Antik sanat eserlerine ve kentlerine zarar veren "*Türklerin bu topraklardan kovulması gerekmektedir.*" Bu yola gelmez düşmana karşı hareket geçmesi için de Voltaire Prusya Kralı II. Friedrich'e çağrı yapıyor; "*Barbar Türklerin Ksenofon'un, Sokrates'in, Platon'un, Sofokles'in ve Euripides'in ülkesinden kovulmasını tutkuyla dilemekle yetiniyorum. Eğer istenirse, bu kısa sürede yapılır; ...*" (Yerasimos, 1994: 34-35).

Eleştirel felsefenin kurucusu, aydınlanmacı ve aynı zamanda Alman idealizminin öncüsü olarak kabul edilen filozof Immanuel Kant (1724-1804)'a göre; Avrupa'ya "*akıl*", Asya ve Küçük Asya (Anadolu)'ya ise, "*akıl dışılık, safsata, boş inanç*" hakimdir. Türkleri ve Rusları aynı bağlamda değerlendiren Kant; "*İkisi de büyük ölçüde Asyalı olan Rusya ve Avrupalı Türkiye, Frengistan'ın üstünde olduklarını sanırlar. Biri Slav, öbürü Arap kökenli olan bu iki halk, bir zamanlar başka hiçbir halkın başaramayacağı ölçüde Avrupa'nın büyük bir bölümünü egemenlikleri altına almış ve oralarda özgürlük ortamını yok etmişler ve bu nedenle de oralarda yaşayan insanların yurttaş olmalarını önlemişlerdir*" (Kula, 2002: 41). Yukarıdaki alıntıda Türklerin Araplarla karıştırılması, büyük bir olasılıkla Türklerin de Müslüman olmalarından dolayı yapılan genellemeye işaret ederken, Avrupa merkezci bir çözümleme geliştiren filozofun yalnızca Türkler değil, Doğu konusunda da çok fazla bilgi sahibi olmadığını göstermektedir. Bir de İlber Ortaylı (2007:4)'nın yazdığı gibi: "*Batı'nın rasyonel, Doğu'nun irrasyonel olması gibi temel ayrımlara dayatılan farklılaşmalar ve kutuplaşmalar sun'idir.*" Çünkü yine Ortaylı (2007: 4-5)'nin belirttiği üzere, bu türden tasnifler Batı Avrupa'dan önce Doğu Akdeniz'de İslam dünyası tarafından yapılmış ve "Medeniyete hizmet eden kavimler İbraniler, İranlılar, Hintliler, Romalılar ve tabii Araplardır" denilmiştir. Bu tasnifin devamında: "*Şimaldeki (Kuzey) bugünkü Avrupalıların ecdadı için medeni değillerdir*" (2007: 5) yargısında bulunulmuştur. İngilizlerin, 16. yüzyılda Kraliçe I. Elizabeth yasaklayıncaya kadar hayvanlarla aynı evi paylaştıkları, Orta Çağ Avrupası'nda yemek sahnelerinin, Kuzey Avrupa Rönesansının filozoflarından D. Erasmus (1466-1536)'un betimlemesinden; "*biradan, yağdan, kırıntılardan, kemiklerden, salyalardan, kedi ve köpek pisliklerinden ve iğrenç olan her şeyden oluşan antika bir toplanma yeri*" (Rifkin, 2010: 130-131) olduğu bilinmektedir. Bu alıntıları kesinlikle "*tencere dibin kara seninki benden kara*" türünden bir "nispet" yapmak için değil, insanlık tarihinin bin bir türlü-çeşitli ve çetrefilli uzun yolculuğuna vurgu yapmak için aktarıyoruz.

“İnsanlığın Oluşum Tarihinin Felsefesi”nin yazarı Alman düşünür J. Gottfried Herder (1744-1803) de I. Kant’inkine benzer bir yaklaşımla, Batının Doğu üzerindeki üstünlüğüne vurgu yapar. Doğu ve Doğu bağlamında Türk metaforunun hem Kant hem de Herder tarafından Batı uygarlığını parlatmak için araçsallaştırıldığı izlenimi vardır. Herder’e göre Doğu; “*En hoyrat despotizmin egemen olduğu yerdir*” (Kula,2002:56). Herder, Türkleri de “Doğu” bağlamında değerlendirir; “*Türkistanlı olan Türkler, 300 yıldan fazla bir süredir Avrupa’da bulunmalarına karşın, hala Avrupa’ya yabancıdırlar... Yaptıkları saldırılar yoluyla, Avrupalı devletleri denetimleri altına aldılar... Avrupa’nın en güzel ülkelerini çölleştirdiler; bir zamanların akıllı Yunan halkını sadakatsiz ve aşağılık barbarlar durumuna soktular*” (Kula,2002:77). Sonuç olarak da; “*Asyalı barbarlar olan Türklerin Avrupa’da ne işleri var?*” diyerek Türkleri geldikleri yere gönderme isteğini beyan etmektedir. Bu soru ve arkasından gelen istek, 20. yüzyıl Avrupalı siyasetçiler tarafından da zaman zaman dillendirilecektir. J. G. Heder en belirgin “ırkçı” yaklaşımını Yahudiler ile ilgili değerlendirmelerinde sergiler; Yahudiler Avrupa’nın “*hemen hemen bütün uluslarına yapışmış, az ya da çok onların kanlarını emen parazit bir bitkidir*” (Kula,2002:80).

Geliştirdiği “diyalektik” düşünce biçimiyle 19. yüzyıl Avrupa felsefe yazını etkileyen Alman filozof G. Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) de Avrupa’nın, özde Almanya’nın dünya üzerindeki yaratıcı üstünlüğüne inanır. Bunun için örneklediği “öteki” mekân olarak “Doğu” ve toplum olarak “Türkler”dir. Ona göre; “*Düşün Doğudan doğar; ama, Doğuda dizgeleştirilemez (sistemleştirilemez); çünkü, Doğuda istenç ve bilinç özgür değildir. Öz bilinç ancak Batıda özgürleşir. Doğuda ışık dışı, Batıda içi aydınlatır. Doğulular, insanın insan olduğu için özgür olduğunu bilmezler. Bu nedenle, Doğuya özgü şeyler felsefeden silinip atılmalıdır*” (Kula, 2002:13). “*Fetihçi barbarlar*” olarak tanımladığı ve Doğuya konumlandığı Türkler için ise Hegel, dışlayıcı ve aşağılayıcı bir düşünceye sahiptir; “*Kaba saba Türklerin buluntu insan aklı ve doğal duygusu ölçüt alındığında, iğrenç ilkeler doğar*” (Kula, 2002:120). Hegel, İngilizlerin yendikleri Katoliklerin kiliselerine el koymasını, Türklerin egemenlikleri altına aldıkları Hristiyanların kiliselerine dokunmamasını örnek vererek eleştirdiği yapıtında cümlesine; “*Türkler bile ...*” ifadesi ile başlaması, zaten onun zihninde Türkler için barındırdığı “aşağılayıcı” duyguların sınırının olmadığını göstermektedir. Dine genel olarak mesafeli duran G. W. Hegel İslam dinini de “*şiddetle*” özdeşleştirmiştir. Kısaca 19. yüzyılda bilimde, teknolojiye, edebiyatta ve ekonomide büyük bir atılım yaparak dünyanın önüne geçen Batı Avrupa’da bir “*üstünlük*” psikolojisi türemiştir. Batı Avrupalı aydınların bir bölümü, yukarıdaki alıntılardan da anlaşılacağı üzere, dünyaya “*tepeden*” bakmaya başlamış ve yaptıkları genellemelerle yalnızca Türkleri değil, Avrupa dışında tüm insanları ve kıtaları ikellikle-vahşilikle özdeşleştirmiştir.

7. “BİLGİ SAHİBİ OLMADAN FİKİR SAHİBİ OLMAK”

Batılı aydınların Türklerle ilgili soyo-ekonomik, kültürel ve siyasi çözümlemelerdeki eksiklik, kanımızca Osmanlı toplum yapısını çok yakından tanınamalarından, yani somut olguların bulanık belleğin gölgesinde kalmasından, bir ölçüde, tanınmış gazeteci Uğur Mumcu’nun Konfüçyüs’ten alıntıladığı: “*Bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olmalarından*” ileri gelmiştir. Kısaca Batılı aydınlar Türkleri çoğunlukla, 19. yüzyıl “Avrupa üstünlüğü”nün gölgesinde genel geçer akçe olan genellemelerden ve Orta Çağ kalıntısı “ortak bellek”den hareketle tanımlamışlardır.

Batı dünyasında Osmanlı dünyasına dönük olarak yapılan araştırmaların ve yazılan eserlerin kaynakçasında genellikle, ilk elden sağlanan somut bilgi ve belgelerin yanında, yüzyıllar boyu doğru-yanlış her türlü bilgi kırtısı, söylenti, duyum, öykü, masal, saplantı ve ön yargının birikmiş olduğu hazır bir “*ortak Avrupa belleği*” de bulunmaktadır. Avrupa halkının gözünde Türk imgesi de, işte bu ortak bellek tarafından, yani tarih boyunca kulağa dolaşan söylencelerle şekillenmiştir. Bilgiden çok algının rehberlik ettiği Türkler hakkındaki söylem ve yayınlar, bizzat Avrupalı yazarların da dikkatini çekmiştir. 1780-1786 yılları arasında İstanbul’da bulunmuş İtalyan din adamı ve yazar Giambattista Toderini (1728-1799), 1787 yılında, gözlemlerine dayalı olarak Türk edebiyatı, sanatı ve bilimi hakkında yayınladığı “*Letteratura Turchesca*” isimli kitabında, pek çok Avrupalı aydınların kafasında kök salmış bilimden ve sanattan bihaber “*cahil Türk*” imajına sert eleştiriler getirmiştir (Soykut, 2007: 244-247). Osmanlı İmparatorluğu’nda yazılı edebiyat ve bilim gelişemediği için Mevlâna, Yunus, Pir Sultan, Şeyh Bedrettin, Hacı Bektaşî Veli ve nice Anadolu düşünür-halk şairleri tanıtılamamıştır. Avrupa’da

Türkler 20. yüzyılda da “ortak belleğin” gölgesinden kurtulamamışlardır. Türkiye’yi ve Türkleri yakından tanıma fırsatı bulan İngiliz tarihçi A. Toynbee (1889-1975) bu tarihi yanlışlığı tespit etmiş ve Avrupa’da Türklere karşı beslenen düşmanlık ve nefret duygularının bilgisizlik ve ön yargıdan kaynaklandığını eserlerinde dile getirmiştir.

Gerçekten de “Doğu’da olup bitenleri” bizzat yerinde gözlemlene fırsatı bulan bilim insanı, edebiyatçı, yazar-çizer, gazeteci ya da siyasetçinin “Türk” imgesi, geleneksel Batı tanımlamasından köklü bir biçimde ayrılmaktadır. Alphonse de Lamartine’in “Doğu’da olup bitenleri bilmeden” deyişinde özetlenebilecek Batı’nın Doğu’ya ilişkin önyargı itirafı, ne yazık ki Türkleri tanımadan yargılayan çoğu Batılı aydın için geçerlidir. Bununla birlikte Avrupa aydınları arasında, genel olumsuz önyargılardan arınarak Türkler hakkında yazılar kaleme alanlar da mevcuttur. Örneğin, Rönesans dönemi yazarlarından İtalyan Francesco Sansovino (1521-1578) Türkleri ve Türk devletini şöyle tanımlamaktadır: “Her zaman ... Türk ulusunun büyüklüğünün ve gücünün saygıya layık olduğunu düşündüm. Eski askeri kurumlarını ve sivil hükümet düzenini gören herkes onların -açıkça anlaşıldığı gibi- kaba saba asla değil, cesur insanlar olduklarına kanaat getirir. Ordusuna gelince, bizimkiler (Avrupalılar) arasında, Roma düzenini (Osmanlı ordusu) kadar hatırlatan ve onun kadar iyi bir düzene sahip başka ordu görmedim” (Soykut, 2007: 242-243). 1680’li yıllarda İstanbul’da Venedik elçisi olarak bulunmuş ve biraz Türkçe de öğrenmiş Giambattista Donato da, Venedik Senatosu’na Türkleri, daha sonra kitaba dönüşen raporunda gözlemlerine dayalı olarak gerçekçi bir dille sunmaya gayret göstermiştir: “Kıvrak bir zekaları vardır ve bilim ve sanatta da tamamen beceriksiz değildirler... bilmeniz gerekir ki, yukarıda belirtilen malumata rağmen, bütün Türklerin sanat ve ilimden nasibini almış olduklarının düşünülmemesi icap eder, özellikle matbuadan mahrum oldukları ve zoraki bir cehalete mahkum edildikleri hatırlanırsa. Bunun yanında, (Türkler arasında) edebiyat ve bilginin pek de vasat olmadığına delalet eden müspet anlamda işaretler de mevcuttur” (Soykut, 2007: 214-215). Cobbin Ingram’ın 1833 yılında Londra’da yayınlanan “Elements of Geography” (Yerasimos, 1994: 36) isimli el kitabında Türkler şöyle tanıtılmaktadır; “Türkler genel olarak iri yarı, güçlü ve biçimlidirler.” Bu cümlelerin hemen devamında; “Sigara içmeyi seven, avara, kirli, acımasız ve cahil bir halktır” ifadesi yer almaktadır.

8. “GÖRÜP TANIYANLAR İÇİN FARKLI BİR PENCERE”

İmparatorluğun çöküş sürecinde Avrupa’da öyle bir olumsuz Türk imgesi oluşturulmuştur ki, “barbarlık, cahillik, zalimlik, tembellik ve inançsızlık” sözcükleri yetersiz kalmış, dönemin popülist yazar-çizerleri “Türk’e uygun olumsuz sıfat bulmakta zorlanmaya başlamışlardır. Buna karşın Osmanlı imparatorluğuna seyahat edip Türkleri yakından tanıma olanağı bulmuş dönemin yazarları, Avrupa kamuoyuna hâkim kılınmış olumsuz Türk algısının farkındadırlar. Nitekim Fransız yazar ve şairi Alphonse de Lamartine (1790-1869) “Türkiye Tarihi 1 Aşiretten Devlete” kitabında şöyle yazıyor (1973: 15); “Bir zamanlar iki şair, Fransa’da Chateaubriand, İngiltere’de Byron Mitoloji’deki ilahlar adına Osmanlılara karşı, düşünce yoluyla haçlı seferi yaratmak istemiştir... O zamanlar genç olan biz bile, Doğu’da olup bitenleri bilmeden, ne insanları ne de yerlerini yurtlarını tanımadan, Yunanlıların eski medeniyetlerine hayranlık duyarak Osmanlılara karşı haksız davrandık. Biz de herkes gibi aldandık.” 19. yüzyılın başında (1809-1810), Balkanlar’dan başlayıp İstanbul’a uzun bir seyahat gerçekleştiren İngiliz Lord Byron da, seyahati sırasında dostu Henry Drury’ye yazdığı mektuptan (Katz, 2021: 90): “Bizler ve Türkler arasında pek fark görmüyorum, tabii bizim sünnetsiz, onların sünnetli oluşu, bizim kısa elbiseler giymemiz, onların ise uzun elbiseler giyişi ve bizim çok fazla konuşmamız, onların ise az konuşması bir yana bırakılırsa” yaptığımız bu alıntı, en azından görsel açıdan Avrupalıların belleklerinde yerleşik Türk imajını sorgulatacak nitelikler taşımaktadır. Osmanlı ülkesinde gördüklerini samimi bir biçimde dile getiren Byron Türkler için (2021: 102-103): “Ne olduklarını ifade etmek zor olsa da, en azından ne olmadıklarını söyleyebiliriz; kallesiz değildirler, korkak değildirler, sapkınları yakmazlar, suikastlara girişmezler...” diye yazmıştır. 1837 yılında Anadolu’yu gezen İngiliz seyyah Charles B. Elliott (2008: 365) da 1838 yılında yayınladığı “Travel in the Empire Austria, Russia and Turkey” isimli kitabında: “Türk, para kazanmakta hırslıdır, onu gösterişli biçimde harcar. Aynı zamanda dürüst ve saygın kişidir. Sözü, tüm parasal işlemlerde senet gibidir” yazmaktadır.

19. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar geçen bir asırlık dönemde Osmanlı İmparatorluğu’na yaptıkları uzun seyahatleri kitaplaştıran beş İngiliz yazarın eserlerinden hareketle “İngilizlerin Gözünde Türkiye: 1776-1923” başlıklı kitabı yazan D. S. Katz (2021. 95)’in: “Thames kıyıları yerine Boğaziçi sahillерinden bakıldığında,

Osmanlı İmparatorluğu çok farklıydı” cümlesi bizim sayfalar yazıp da anlatmak istediğimiz düşüncenin özeti gibidir. Lord Byron (1788-1824) ve John Cam Hobhouse (1776-1869)’un, Osmanlı İmparatorluğu’na yaptıkları dokuz aylık (1809-1810) seyahatin sonunda Türklere, tarihlerine ve kültürlerine dair kanaatlerini anlatan D. S. Katz (2021: 94)’e göre: “Kısacası, gördükleri şeylerden hoşlanmalarının sebebi sadece farklı olmaları değil, Büyük tur sayesinde önyargılarının ve geçerli fikirlerinin yıkılmasıydı.”

20. yüzyılın başında İstanbul’u ziyaret eden İngiliz Devlet adamı ve roman yazarı John Buchan (1875-1940) “Yeşil Kaftan” isimli romanında: “Bizzat gezip çok büyüleyici bulduğu Türkiye’yi ve saygı duyduğu İslam dinini çok geniş okur kitlesine olumlu bir bakışla sundu” (Katz, 2021: 207). Yunan ordusunun, İtilaf devletlerinin izniyle İzmir’e çıkarma yapıp Ege Bölgesini işgal etmesinin ardından, 1921 yılında bir gazeteci kimliği ile Türkiye’de kaldığı sekiz ay boyunca Kurtuluş Savaşı içindeki Türkleri yakından tanıma fırsatı bulan Arnold Toynbee, ülkesine dönüş yolunda, onu tarihçi olarak üne kavuşturacak tanınmış “A Study of History” isimli 12 ciltlik kitap dizisini tasarlamıştır. Yunanlılarla Türkler arasında yaşanan kanlı savaşın Batı’nın Doğu üzerine düşen önyargı gölgesinde mayalandığını sezen A. Toynbee (Katz, 2021: 227): “Batı kamuoyu kaba aşağılamalarla ve o kadar kaba sayılmayacak alkışlarla, onları dövüş horozları gibi kasılarak yürümeye kışkırttığı, her türlü nefret ve horlama duygularını canlandırdığı sürece, Yunanlılar ve Türkler birbirlerine eşit davranmayı öğrenmeyeceklerdir” diye yazacaktır. Türk tarihi ve Türk dili üzerine Türkiye’de araştırmalar yapan Macar tarihçi László Rásonyi (1899-1984) (Güvenç: 303) de, devlet kuran Türklerin üstün yeteneklerinden söz edip Türk kültürünün zenginliğini savunmuştur. Fakat seyahatlerin aydınlara sağladığı yerinde gözlem ve yüz yüze temasların, Avrupa’da çok yaygın olan körü körüne bir Türk düşmanlığının aşılmasını sağladığı elbette söylenemez. Bu bakımdan, eserlerinde genel kabul görmüş düşüncelerden çok farklı bir yaklaşım sergileyen Fransız Orta Çağ tarihçisi R. Pernoud, 1977 yılında yayınladığı “Les Hommes de la Croisade” isimli kitabında, biraz da Avrupa’nın entelektüel körlüğüne isyanla: “Türklerin yiğitliğini, yeteneklerini ve olaylara nüfuz eden ruhlarını anlatmayı göze alacak kadar akıllı (yürekli) bir bilgin var mı?” (Güvenç, 2008: 308) diye yazacaktır.

9. SONUÇ YERİNE: “HOŞGÖRÜLÜ TÜRKLER”

Dönemin Yunan edebi metinleri Bizans halkının Türklerden nefret ettiğini ve yönetimleri altında yaşamayı akıllarından dahi geçirmediklerini yazsa da, başka kaynaklar 12. ve 13. yüzyıllarda Anadolu Selçuklu Sultanlığında çok önemli bir Hristiyan nüfusun yaşadığını belirtmektedirler. A. Ducellier (1996: 260)’nin, dönemin yazılı kaynaklarından hareketle yaptığı araştırmalar, söz konusu Yunan metinlerinin ne kadar ön yargılı olarak kaleme alındığını ortaya koymaktadır; “Selçukluların ülkeyi Hristiyanlardan temizlediğini ya da varlıkları ile onları Anadolu’dan kaçmaya zorladığını düşünmek gerçekten yanlış olurdu: Anadolu sultanlığı, 13. yüzyılda kuşkusuz çoğunluğu Hristiyan bir nüfusa sahiptir”. Üstelik, Selçuklu vergi sistemi “İkta”nın mali ve hatta siyasi açıdan çiftçiler için Bizans “Pronaya” sisteminden çok daha avantajlı olması Bizans’tan Selçuklu’ya kısmi bir göç hareketini tetiklemiş bulunuyordu. İşte Bizans köylüsünün bu tercihi karşısında dönemin vakanüvislerinden Nicétas Chôniatès; “Tüm yurt duygularını kaybeden çok kimse barbarların yanında yaşamayı tercih ediyor” (Ducellier, 1996: 262) diye sistemde bulunacaktır.

Fetihlerde “Kılıç zoru ile İslamlaştırma” yöntemine başvurulmaması, Ortodoksların kutsal mekanlarına ve mallarına dokunulmaması, müminlerin ibadet özgürlüklerinin sağlanması kısa sürede İslam-Hristiyan aile komşuluk ilişkilerinin gelişmesine uygun ortam yaratmıştır. Bu yakın ilişkiler “... halka, Türk’te artık eskinin kan dökücü düşmanı değil, fakat bazen kedisiyle belirli manevi değerleri paylaşabilen ve özellikle, baskıcı varlıklardan zerre kadar ödün vermeyen yerli yöneticilerden neredeyse hep daha az gaddar olan bir komşu görmeyi öğretmiştir” (Ducellier, 1996: 405-406). Kaldı ki Türk topluluklarının 11. yüzyıldan itibaren Anadolu’ya yerleşmeye başlamaları dinler arası bir çatışmaya da neden olmamıştır. “İlk Müslümanın Doğu cenahı üzerinden Hristiyanlık sınırını aştığı andan itibaren, hiç de aynı siyasi ve kültürel değirmenden çıkmasalar da, aynı kökenden gelen kutsal kitapları üstlenen iki halk ve iki semavi din arasında bir diyalog kurulmuştur” (Ducellier, 1996: 27). Fakat Türklerin Anadolu’ya yerleşmesi sonrasında yerli halk ile sağladıkları bu sosyal uyumun ve yarattıkları kültürel çoğulculuğun altını çizen pek fazla tarihi metin ne yazık ki bulunmamaktadır. Hristiyan

kökenli metinlerde, belki siyasi husumetten, belki de yazılanların çekiciliğini artırmak kaygısından çoğu kez abartılı basmakalıp Türk tasvirlerine başvurulmuştur.

Avrupalıların Türklere, geleneksel “Türk imgesi” dışında farklı bir pencereden bakmalarını sağlayan neden ise, Türklerin fethettikleri topraklarda farklı inançlara sergiledikleri hoşgörülü davranıştır. Gerçekten de Katolik Avrupa’da dini taassubun kılıcı “Engizisyon mahkemeleri” kol gezerken, Sultan’ın tebaası gideceği mabedi kendisi özgürce seçebiliyordu. 19. yüzyıl Fransız yazar ve şairi Lamartine (C:1, 1973: 232)’in Türkler hakkında ki algısı, Avrupa’da genel kabul görenden çok daha farklıdır; “*Tarihin de her zaman kaydettiği gibi, Türkler kendi dinlerinde ve siyasetlerinde mevcut olan bir hoşgörü ile işgal ettikleri İran, Sırbistan, Lübnan, Yunanistan, Bulgaristan, Yunan adaları, Anadolu, Trakya’da yaşayan Hristiyanların ibadetlerine, papazlarına, manastırlarına, tapınaklarına dokunmamışlar, yalnızca bazı muhteşem kiliseleri kendi dinlerinin zaferini belirtmek üzere camiye çeviriyorlardı.*” Bizans uzmanı tarihçiler A. Ducellier ve M. Kaplan’a göre, Latinlerin, yani Katolik Roma’nın hegemonyasından çıkan Ortodoks Hristiyanlar, Türklere bir anlamda kurtarıcı gözüyle bakmışlardır. “*Çünkü Türkler, hâkim oldukları her yerde, Kiliselerin ve insanların özgürlüklerini, ayrıcalıklarını güvence altına almaya gayret etmişlerdir*” (Ducellier-M. Kaplan, 2003: 152). Alman ozan Rosenblüt’ün “Türk Şiiri”nde de (Güvenç, 2008: 299): “*Türk Sultanı, zenginliğin, refahın, adaletin temsilcisi olarak, Alman prenslerine örnek gösterilir.*”

Osmanlı devleti topraklarında yaşayan Hristiyan toplulukları, “devşirmeleri” saymazsak, Müslümanlaştırmak için güç kullanmamıştır. İslam dinine gönüllü geçişleri, inanç özgürlüğünün bulunduğu bir ortamda Müslüman olmanın sağladığı birtakım ekonomik ve sosyal avantajların çekiciliği özendiriyordu. Anadolu’da ya da Avrupa kıtasında yaşayan Hristiyanlar dini inançlarını korumuş ve ibadetlerini serbestçe yerine getirmişlerdir. Fethedilen topraklardaki kiliseler, bazıları camiye dönüştürülse de yıkılmamıştır. S. Berstein-P. Milza (2014: 5)’nın “*Avrupa’daki Türk varlığının etkisi, plastik Hristiyanlık kavramından çok, giderek somutlaşan Avrupa kavramı üzerinde olmuştur*” biçimindeki tespiti de Türklerin farklı inançlara saygılı yaklaşımına işaret etmektedir. Osmanlı Devleti yönetimi altındaki halkların inançlarına saygı duymakla kalmamış, her birine bir çeşit özerk yönetim olanağı sunmuştur. Nitekim, “*Tabi halklar, Sultan’a bağlılık karşılığında inançlarını, kendi hukuki ve sosyal kurumlarını korurlar*” (Josseran, 2010: 6). İmparatorluk topraklarında kurulan etkin siyasi otorite, adil yargı kurumu ve güçlü güvenlik sistemi sayesinde yerleşik dini toplulukların aralarında meydana gelebilecek olası çatışmaların da önüne geçilmiştir. Nitekim İtalyan filozof ve tarihçi Paolo Giovo (1483-1552), kendi döneminde Avrupalıların en büyük dış tehdit olarak gördükleri Türkler konusunda ayrıntılı bilgiler sunduğu “*Turcicarum Rerum Commentarius*” isimli eserinde, dini bir tartışmaya girmeden: “*Türklerin adaletini ve gücünü eski Roma ve Yunan’dan üstün görmüştür*” (Güvenç, 2008: 303).

Diğer yandan, Selçuklunun tarımda uyguladığı “İkda” sisteminin farklı bir yorumu sayılan Osmanlı’nın “Tımar” sistemi de, Hristiyan köylüsünün hem ekonomik yükünü hafifletmiş hem de toprak sahibine olan sosyal yükümlülüklerini (bağımlılığını) azaltmıştır. Ducellier ve M. Kaplan (2003: 153)’in ifadeleri ile; “*Köylüler kendilerini eskiye göre, yükleri hafifletmiş ve daha korunaklı hissetmişlerdir.*” K. Marx da (Kula, 2005: 195) daha sonraları, 1878 tarihli mektubunda Türk köylülüğünü; “*İnceledik gördük ki, Türk köylüleri, Türk halk kitlesi Avrupa’daki köylülüğün en becerikli, en ahlaklı temsilcisi*” diye övecektir. Gerçekte doğrudan üretici köylüler Osmanlı İmparatorluğu için bir varlık-yokluk nedenidir. Çünkü sanayinin gelişmediği ve ticaretin de sınırlı olduğu ekonominin temelini tarımsal faaliyetler oluşturmaktadır. Bu bakımdan köylüler merkezi yönetim tarafından birtakım yasa ve padişah fermanlarıyla, aracı konumunda bulunan sipahi ya da mültezimlerin istismarlarına karşı koruma altına alınmış bulunuyordu. Kanuni Sultan Süleyman’ın Semendere Beyi Bâli Paşa’ya gönderdiği fermanında yer alan; “*Bu fena dünyada bir saat adalet eylemek yetmiş yıl ibadetten efzadür*” (Kumrular, 2008: 235) öz deyişi aslında, Osmanlı tarım sisteminde doğrudan üretici köylüye gösterilen koruyucu yaklaşımın bir ifadesidir.

Selçuklu ve Osmanlı sultanları kendilerini, farklı inançlara gösterdikleri hoşgörü yoluyla Müslüman olmayan halklara kolayca kabul ettirmişlerdir. İstanbul’un savunmasını üstlenen Bizans İmparatorluğu’nun son Grandükü Lukas Notaras; “*Konstantinapolis’te Latin kûlahı görmektense, Türk serpuşu görmeyi yeğlerim*” sözü tarihe mal olmuştur. Bu sözün arkasında, Türk yönetiminin yerli ahaliye sergilediği merhametli tutum ve değişik inançlara gösterdiği saygı vardır. Fatih dönemi üzerine ayrıntılı araştırmalar yapan Tarihçi H. İnalcık (Kumrular, 2008: 10-

11)'a göre: "Osmanlılar başlangıçtan beri Ortodoks Kilisesi'ni himayeleri altına aldılar, 'metropolitlere tımar vermekteydiler'... Ortodoks inancına sıkı sıkıya bağlı Grek ve Slav köylüsü, Kiliseyi himaye eden Osmanlı rejimini bir koruyucu olarak görmüştür." İstanbul'un fethi sonrasında Fatih Sultan Mehmet'in kendini; "Türklerin ve Yunanlıların İmparatoru" olarak tasvir eden bir altın madalya bastırması, Rum Ortodoks Patriği Gennadios Scholarios (1454-1464)'tan Ortodoks dini konusunda bir özet yazmasını istemesi bu kapsayıcı siyasi yönetim anlayışının sembolik bir göstergesidir. Bu arada Papa II. Pius (1458-1464) de, Fatih'i Hristiyanlığa davet eden bir mektup yazmıştır. Mektupta Fatih'in vaftiz olup İncil'i kabul etmesi halinde "Roma İmparatoru" olacağı bildiriliyor. İtalyan Rönesans'ının başlıca hümanizma temsilcilerinden olan Trabzonlu Georges (1396-1472), İslam'ın semavi bir din olduğunu, Bizans'ı kastederek, Hristiyanlar tarafından yapılan yanlışları düzeltmeye tayin edildiğini, bu bağlamda Tanrı'nın Yunanlıları İstanbul'un düşüşü ile cezalandırdığını ve Sultana, yani Fatih Sultan Mehmet'e; "Her şeyden daha önemli olan üç şeyin, İmparatorluk, Kilise ve sadakatın" yeniden bulunmuş ahengini koruma yükümlülüğünü emanet ettiğini yazıyor (Ducellier, 1996: 434). Georges'a göre Türkler yıkmak için değil, İncil'in işaret ettiği Tanrı'dan gelen bir buyruğu yerine getirmeye tayin edilmiş, "Hristiyan ve Müslümanların yaklaşık bin yıldır boşuna aradıkları kaynaşma, Sultan'ın sayesinde, İstanbul'un fethi ile olanaklı kılınmıştır" (1996: 434).

"Türk istilasının Küçük Asya Hristiyanları için, bazen trajik bir deneyim teşkil ettiğini hiç kimse yadsımayacaktır" diye yazan İslam tarihi konusunda uzman C. Cahen (1983: 26), yazısının devamında; "Şu bilinen bir gerçektir ki, Doğu'nun Yunan olmayan Hristiyanları Batı'ya hiçbir çağrıda bulunmamışlardır" (1983: 29) biçiminde yaptığı saptama, Bizans Kilisesi ve toprak aristokrasisi baskısının hüküm sürdüğü Anadolu derinliklerinde Türklerin halk içerisinde gördükleri hüsnü kabulün ciddi bir göstergesidir. Bu dönemde Ortadoğu coğrafyasında, "Bütün inançlar için geçerli olan eşit düzen, güvenlik ve adalet, hem Müslüman hem de Hristiyan yazarlar tarafından övülmektedir" (1983: 28). Yine bu dönemde Avrupa'da çıkartılan "Türkler Hristiyan hacchini engelliyor" söylentilerinin de doğru olmadığı, haccin Türklerin yönetimi altında eskisi gibi sürdüğü, yalnızca hac ayinlerinin "daha ölçülü" yapılması istendiği belirtilmektedir. "Hatta Bizans korumacılığının düşmesinin, yerli Hristiyanlar kadar Bizanslı olmayan hacılar için daha hayırlı olduğu da mümkündür" (1983: 30). 12. yüzyıldan itibaren Selçuklu devleti tarafından Anadolu'da gerçekleştirilen idari düzen ve siyasi istikrar, kara ve deniz ticareti yoluyla bölgenin ciddi bir ekonomik çekim merkezi haline gelmesini sağlamıştır. "Böyle bir bolluk, Türk kıyılarını bir baştan bir başa dolaşan Venedikliler başta olmak üzere Latinleri ilgisiz bırakmamıştır" (Gourdin ve diğ., 2001: 100). Aynı yazara göre (2001: 100); "İstikrar, Kutsal topraklara giden hacı karayolunun yeniden düzenlenmesini olanaklı hale getirmiştir."

Ünlü siyaset felsefesi düşünürü N. Machiavel'e göre Türkler; "Romalıların yiğitliğini ve erdemini devralmışlardır" (1987: 77). 16. yüzyılın başlarında kaleme aldığı "Prens" adlı eserinin 4. Bölümünde, Prenslüklerde iki türlü yönetim vardır diyerek Fransa ile Osmanlı'yı, herhangi bir önyargıya kapılmadan karşılaştırır (Valensi, 1987: 75), "Büyük Türk'ün monarşisinin tümü kendisi tarafından tek başına yönetilir. Diğerlerinin hepsi de onun kullarıdır: Sancaklara böldüğü krallığına, istek ve arzularına göre değiştirdiği ve ortadan kaldırdığı değişik yöneticiler gönderir. Fransa kralının etrafında, kendini büyük tehlikeye atmadan saygınlık ve ayrıcalıklarını ortadan kaldıramayacağı, antikiteden bu yana uyruklarındakilere kendilerini kabul ettirmiş ve onlarca sevilen bir yığın büyük senyör vardır." Burada Machiavel'in sözü ettiği yönetsel farklılığın, her iki ülkenin sosyoekonomik sistemlerinin farklılığından kaynaklandığını belirtmeliyiz. Siyasal güç, ekonomisinin temeli "tımar" sistemine dayalı Osmanlıda merkezde yoğunlaşırken, "feodal" sisteme sahip Fransa'da derebeyleri ile paylaşılmaktadır. Filozof ve iktisatçı J. Bodin'in, 1576 yılında yayınlanan "Cumhuriyetin Altın Kitabı" isimli eserinde, tanımlayıp kavramsallaştırdığı temel egemenlik biçimleri içerisinde, doğanın yasalarına uygun olması nedeniyle "monarşi"yi öne çıkarmıştır. Krallık, senyörlük ve zorbalık şeklinde sıraladığı üç tür monarşi içerisinde Osmanlı monarşisini senyörel monarşi olarak tanımlamıştır. Çünkü, "Sultan imparatorluğunu, zorbalığın gasp yöntemleri ile değil, adil savaşlarla kurmuştur." Ancak J. Bodin'in hiç de etik olmayan bir gerekçe ile; "Gökyüzünde tek bir tanrı olur, yer yüzünde tek bir sultan, Süleyman" diyerek Sultan Süleyman'ın şehzadelerini katletmesini, bir bakıma meşrulaştırmaya çalıştığını da belirtelim.

1560 yılında "La République des Turcs" (Türklerin Cumhuriyeti) isimli bir kitap kaleme alan Fransız şarkiyatçı Guillaume Postel (1510-1581), seyahati esnasında ve İstanbul ikametinde tanıdığı Türkler için; "mütevazı",

"saygın", "dindar", "hayır sever", "dürüst", "bir bakıma, dejenere olmuş Hristiyanlara model olabilecek asil bir vahşi", ancak "reform konusunda beceriksiz", ... tanımlamasını yaparken, sonunda Avrupa genel ön yargısını sarsan bireysel bir değerlendirmede bulunuyor: "Bana gelince ben, bana yazılı olarak söz veren ya da tanıklar önünde teyit eden bir Fransız yerine, bana sözlü olarak bir şey vaat eden bir Türk'e güvenmeyi tercih ederim" (Servantie, 2003: 184-185). Türkler Servantie'ye göre, pek çok açıdan birçok Hristiyan prensten daha Hristiyan davranışa sahip olduğuna inanan Rönesansın öncülerinden Erasmus'a benzer bir yönde, özellikle paradoksal bir hoşgörüyü, fanatizmden arınmışlığı ve Rönesans Avrupa'sında bilinmeyen gerçek bir Hristiyan hayırseverliğini sergilediler. A. Servantie'nin işaret ettiği gibi (2003: 185): "Osmanlı İmparatorluğu'nun Moriskolara, İspanya'dan kovulan İsraililere ya da Engizisyon'un peşine düştüğü Protestanlara karşı gösterdiği hoşgörü ruhu Voltaire, Helvetius, Diderot, d'Holbach gibi Aydınlanma filozofları tarafından Kiliseyi eleştirmek için örnek alınacaktır."

Türklerin Avrupa tarihine "uzlaş" katkısını Fransız tarihçi Jules Michelet (1798-1874) "Histoire de France" (Fransa Tarihi) kitabında I. François'nın Kanuni Sultan Süleyman'la ittifakını (Servantie, 2003: 185): "Şüphesiz kendisinin de başlangıçta şeytana bir çağrı olduğuna inandığı, umutsuzlukla karar verilmiş muhteşem bir olay, ancak aslında Tanrının bir işi olan dinler ittifakının ve halklar uzlaşısının ilk temeli olarak selamlıyor. (...) Türkler Hristiyanlara savaşta ılımlılığı, zaferde yumuşak başlılığı öğretti. (...) Almanya'nın genç ve dalgali din özgürlükleri Türkler tarafından, Luther tarafından, Muhammed tarafından sağlandı. (...) Gözü pek adamları, cesur ve özgür ruhları, (...) Avrupa ve Asya'nın uzlaşısı yoluyla yeni dengeyi, modern zamanların genişletilmiş düzenini yaratan, insan uyumunu Hristiyan uyumunun yerine koyan kutsal eseri selamlayalım." A. Servantie (2003: 185) bu ruhun; "Bir Lamartine'in ya da bir Disraeli'nin gösterdiği; bugün de M. Rocard'lı Sosyal-Demokratlar ya da D. Cohn-Bendit'li Yeşiller'in merak ruhunun aynısı olduğunu" belirtiyor.

KAYNAKÇA

- AĞAN, H. (2019), Fransız Haçlı Kaynaklarında Türk Devlet Adamları, Yüksek Lisans Tezi, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- ARIKAN, Z. (1992), "Montaigne ve Türkler, Le Plus fort Etat qui paraissent pour le Présent au monde, est celui des Turcs", <https://dergipark.org.tr>
- BALIVET, M. (2007), "La Peur du Turc" in Des Turcs, *Anacharsis Ed.* Toulouse.
- BAZIN, M.-St. de TAPIA (2015), Türkiye Coğrafyası, *İletişim Yayınları*, İstanbul.
- BERSTEIN, S.-MILZA, P. (2014), Histoire de l'Europe, du XIXe au début du XXIe siècle, *Édition Hatier*, Paris.
- CAHEN, C. (1983), Orient et Occident au temps des Croisades, *Aubier*, Paris.
- CAHUN, L. (1896), Intraduction à l'Histoire de l'Asie: Turcs et Mongols, *Lib. Armand Colin*.
- CANABIS, A.-D. (2002), L'Europe de Victor Hugo, *Éd. Privat*, Toulouse.
- CHARDIN, J. (1983), Voyage de Paris à Ispahan-I. De Paris à Tiflis, *La Découverte/Maspero*, Paris.
- DE HONGRIE, G. (2007), Des Turcs. Traité sur les mœurs, les coutumes et la perfidie des Turcs, Traduit du Latin par j. Schnapp, *Anacharsis Ed.* Toulouse.
- DE LAMARTINE, A. (1973), Türkiye Tarihi (1-7 Cilt), 1. Cilt: Aşiretten Devlete, Tercüman,
- DUCELLIER, A. (1996), Chrétiens d'Orient et Islam au Moyen Age VII-XVe siècle, *Armand Colin*.
- DUCELLIER, A.-KAPLAN, M. (2003), Byzance, *Hachette*, Paris.
- ELLIOTT, B. Ch. (1838), Travels in the three great empires of Austria, Russia and Turkey, *R. Bentley*, London.

- FEBVRE, L. (1922), La terre et l’évolution humaine, *Albin Michel*, Paris.
- GOURDIN, PH.-MARTINEZ, G.-GROS-AILLRT, C.-MAKARION, S.-TIXIER, E.-
GÜVENÇ, B. (2008), Türk Kimliği, *Boyut Kitapları*, İstanbul.
- HERZFELD, M. (2010), “Avrupa Birliği: Bir Tavrı Yeniden Düşünmek”, in Avrupa Fikri, *Ayrıntı Yayınları*, İstanbul.
- İNANDI, B. (1993), Alman Halk Şiirinde Türkler (13.-16. Yüzyıl), *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara.
- JOSSERAN, T. (2010), La Nouvelle Puissance Turque, *Ellipses Éditions*, Paris.
- KATZ, D. S. (2021), İngilizlerin gözündeki Türkiye (1776-1923), *Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul.
- KULA, O. B. (2005), “Türkiye ve Avrupa: Tarihsel-Kültürel Etkileşimler ve İmgeler”, in AB: Çağdaş Uygarlığın Yolu mu, Ulusal Egemenliğin Sonu mu?, *Hacettepe Üniversitesi Yayınları*, Ankara.
- KUMRULAR, Ö. (2008), Türk Korkusu, *Doğan Kitap*, İstanbul.
- MAZZOLI-GUINTARD, Ch. (2000), Les relations des pays d’Islam avec le monde Latin du milieu du dixième au milieu du treizième siècle, Ed. *Messene*.
- ORTAYLI, İ. (2007), Avrupa ve Biz, *Turhan Kitabevi*, Ankara.
- PÉROUSE, J.-P. (2004), La Turquie en Marche, *La Martinère*.
- RIFKIN, J. (2010), Avrupa Rüyası, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, İstanbul.
- SERVANTIE, A. (2003), “Notes Sur les Frontières Ultimes de l’Europe et les “Fractures Culturelles”, in Cemoti, No. 36, *AFMOTI*, Paris.
- SOYKUT, M. (2007), Papalık ve Venedik Belgelerinde Avrupa’nın Birliği ve Osmanlı Devleti, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, İstanbul.
- VALENSI, L. (1987), Venise et la Sublime Porte: La naissance du despot, *Éd. Hachette*.
- YERASİMOS, St. (1994), Les Turcs. Orient et Occident, Islam et Laïcité, *Éd. Autrement*, Paris.